ЗАПАЛІВСЬКА ІСТОРІЯ

Є у світі багато непомітних людей, імена яких "історія не записує на свої скрижалі". Для цього потребувався б занадто великий штат істориків.

З цієї безіменної маси інколи висуваються одиниці, на один лише момент спалахують їх імена падучими зорями на тлі визначних історичних подій і зникають у темній безвісті.

Сидить собі людина й нічого не відає, а сліпий випадок пристібає її ім'я, як ґудзика, до якоїсь "історії".

У такому ділі немає чого говорити про героїзм або геніальність особи. І діамантовим, і шкуряним ґудзиком можна з однаковим успіхом застебнутись, аби до діла він був пришитий.

За час революції багато таких ґудзиків пришито до історичних штанів, але ім'я Яшки Перця з категорії тих ґудзиків, без яких штани історії, певне, не зовсім гаразд трималися б на призначеному для них місці.

Не був Яшка ні дуже працьовитий, ні хоробрий. Не визначався він і великими здатностями, але його не можна було назвати ледарем або боягузом чи нездарою.

Ні, і рішуче ні!

Про Яшку можна було і не писати, коли б не хвилі революції, що високо піднесли його ім'я.

Але не будемо починати з кінця. Це розхолодить читача, а письменник завше хоче, щоб його книжки дочитували до кінця.

Так от. Нашу невеличку компанію доля закинула у най-глухіший закуток українського Полісся. Кидала вона нас туди поодинці, хапаючи за порожні шлунки, ще за тих часів, коли власник запалівського тартака барон фон Кек і не думав тікати за кордон.

Коли ж він про це помислив і справді втік, ми, цебто я, Махтод Гармиренко, Митько Клюй та Яшка Перець, лишилися в убогій, колись нашвидку зробленій хатині при тартаку.

Чого ми лишилися там, для мене й до цього часу є таємниця. Певне, тут відограла роль та засмоктувальна інерція, що розвивається у глухих закутках та породжує острах перед напруженим життям великих і малих міст.

До того ж і часи настали бурхливі. Великі армії рухались у всіх напрямах. Ми чули віддалені випали з гармат, а фантазія квітчала події всіма барвами веселки. Жахні чутки збільшували інерцію, і народжувалася певність, що в інших умовах ми не проживемо.

Тартак не працював уже років зо два, а ми, постійний штат його, робили хто що вмів.

Я був машиністом при паровому двигуні, а тепер робив поліщукам відра, бідони та інший бляшаний посуд.

Махтод Гармиренко підкидав колись дрова до паровика, а тепер зробився чомусь шевцем. Чому він дав перевагу шевству, а не іншому реместву — невідомо.

Це був мовчазний філософ, талантами не визначався ніякими, а коли б і були в нього які таланти, то це однаково лишилося б таємницею. Він

цілими днями мовчки сидів, латаючи селянські чоботи, а іноді вставав, брав когось із нас за ґудзика й глибокодумно прорікав:

— А знаєш, до чого розумні люди бувають!.. От хоча б Толстой... Борода в нього о-о-о! — проводив він по запалому Животі, зазначаючи межі толстовської бороди.

Далі він нічого не говорив, махав безнадійно рукою, мовляв, "хіба ти щось можеш розуміти?!", і, втягнувши голову в плечі, брався до чобіт.

Третій був Митька Клюй, молодий хлоп'яга, експансивна натура. На тартаку він був колись "за все": і ордери писав, і машину чистив, і двір замітав, і ваксував чоботи Генцельманові, нашому управителеві. А справжня Мить-кова кваліфікація була для всіх, а в тому числі і для Митька, таємницею.

Тепер він допомагав усім: мені рівняв бляху та тримав рейку, Махтодові робив дерев'яні цвяхи — шпильки та сукав дратву, а Яшці переписував "важливі" папери засмальцьованим огризком хімічного олівця на білих сторінках накладних, бо Яшка Перець був головою комбіду в сусідньому селі Запалівці, а письма не був гаразд учений.

У ті часи головувати в комбіді ніхто не хотів — бандитські наскоки були тому за важливу причину.

Довгий час Яшка був у цьому глухому закутку єдиний представник Радянської влади. Не було в нього талантів організатора або політичного діяча, але він добре наметав око та нюх і при потребі зникав непомітно й без сліду.

Цю свою здатність він широко використовував, і, тільки банди залишали село, класовий апарат комбіду повставав, як фенікс із попелу, а керманич його Яшка Перець діловито видирав із старої книжки

"Ордерів запалівського тартака" корінці й на звороті виводив папера до волревкому.

Прізвище Яшчине стало матеріалом для популярного дотепу. Запалівці питали у місцевій "потребилівці" лот "комбіду" на ковбаси, і це змішування колоніального краму з головою класової організації незмінно мало успіх, викликаючи регіт невибагливих запалівців.

У часи доісторичні Яшка доглядав Генцельманову сліпу кобилу й возив цього фінансового феодала на скрипучих дрожках у різних справах і в ліс, і на станцію. Коли ж Ген-цельман за прикладом барона втік невідомо куди, а сліпа кобила пішла на компенсацію за пролиту впродовж "трьохсот років" кров одному суб'єктові в солдатській шинелі, Яшка лишився без діла.

Брався він за різні рукомесла, але без успіху. Остання його спроба стати муляром кінчилася майже трагічно — піч, яку він склав, завалилася, побила горшки з стравою, а "остання крапля", що сповнила "чашу моці" Яшкового побудування,— дід Яцько провалився в середину печі и посмалив очкура.

Кажуть, що костур діда Яцька після того був у інтимній близькості з Яшковими плечима, але цього ніхто не бачив.

Життя і на тартаку, і в Запалівці текло повільно, як болотяний рівчак, що звали його річкою з гордовитим назвиськом "Орел". Літом Орел робився чистісіньким горобцем, пересихаючи до стану поодиноких багнистих калюж, але восени надимався зеленкуватими водами, закладав спілку з сусідніми болотами й одрізав Запалівку від усього світу,— аж доки не замерзав. Чи не це й було причиною орлиного назвиська.

Події почали розгортатись на початку осені, коли саме Орел обхоплював запалівську територію своїми водами.

Літо давно згасло на попелясто-сірій стерні, а разом із літом згасла і надія в запалівців на свій хліб "до Різдва", а в нас — тартатників — перспективи на заробіток.

Уже місяців зо два було тихо в околицях Запалівки. Поляки пройшли, не зазирнувши в село — не до того їм було.

Коли у віддаленні скрекотали кулемети та вибухали гармати, з села зникали з кіньми хлопці, а добро із скринь переносилось на горища та закопувалось у землю.

Люди пошепки ширили чутки.

Нарешті навколо затихло. Заспокоїлась і Запалівка.

Осінь миролюбно хлюскотала дощами. Менше забрідали в село мішечники із своїми убогими лахами, а разом із тим і поривався зв'язок із зовнішнім світом.

Одного разу прибіг Яшка з села стривожений. Розповів, визираючи у вікно, що коло Запалівки бачили банду Чухрая... Лютий бандит... Убиває, ріже, палить, а комітетчи-ків халащає... Тут Яшчин голос увірвався.

Ми тривожно слухали, а жах холодними пазурями лоскотав наші спини.

— Ховатись треба, братця!..

— Не бійся, Яша, сховаєм! — втішали ми його в один голос.

"Ослабла гайка" у Я піки та й у нас також.

Ночувати Яшка пішов у паровичню й добре зробив. З паровичні легко було чкурнути до лісу, а там піймаєш чорта пухлого!

Коло каганця схилився Махтод, складаючи мозаїчну підметку з шматочків ременю. Коло нього колов дерев'яні пшильки Митька, а я варив куліш на вечерю і думав про Яшку.

Ритмічний шум дощу за вікном нашої хижки раптом порушив кінський тупіт, а невдовзі хрипкий голос гримнув у вікно:

— Одчиняй!..

Тон був безапеляційний, що коли б я почув замість "одчиняй" — "скидай штани", то я, не прогаявши й хвилі, лишився б без штанів.

Схопивши каганця, я тремтливими руками відчинив двері й ледве встиг одступити, як у сіни вдерлося кілька чоловіка:

— Мовчи...— дуло нагана чогось настирливо вертілось перед моїм бідним носом.— Веди до хати!

Я ніколи так ретельно не виконував наказів.

— Хто з вас голова комбіду? Ми в один голос:

— Голова на селі... він сьогодні не приходив...

— Брешете, сукини сини! Показуй документи!.. "Сукини сини" як один простягли свої заялозені пашпор-

ти з благонадійними двоголовими орлами суворому гостеві...

— Ну, це нам пригодиться...— розглянувши документи, сказав бандит і поклав до своєї кишені.

Ми мовчали, втупивши очі в обличчя "пана отамана", що з виглядом знавця окинув оком нашу хижку і, видимо, не-задоволений, пішов з хати...

Тільки з сінець ми почули:

— Перекажіть Перцеві, нехай яйця береже!.. На цьому й кінчився візит.

Коли я зачинив двері й повернувся з сінець до хати, Митька стояв і дивився на двері, а Махтод сидів уже на своєму ліжку і прорікав:

— ...і що воно за люди такі?.. Приїде, нагримає і геть... А Митька:

— Як же ми тепер без пашпортів будемо. Га?.. Довга осіння ніч не приспала нас, хоча ми й вірили в

Яшчин талант тікати.

Лежали мовчки, загасивши каганця, але почували, що ніхто не спить.

Сопливий ранок десь плазував за лісом, але незабаром висякав свого олив'яного носа і несподівано подивився з-за лісу вогняним прискаленим оком.

Яшки у паровичні не було — певно, подався до лісу.

Тільки по обіді зайшов він обережно в хату і розпитав про все. Митьчин олівець вишкрябував папера до волревко-му, а ми сиділи мовчки, час від часу кидаючи один одному короткі слова.

Але папера не встигли дописати, як із села прибіг хлопець і вже у дворі зарепетував:

_ Дядьку Якове! Більшовики приїхали, вас требують!..

Сіру пелену з Яшчиного обличчя немов хтось здув. Просвітлились очі, ноги забули про нічну втому...

Вийшов на двір:

— Скажи, що йду!..

А в хаті, шукаючи шапку, задерикувато приказував:

— Подивимось, хто кого халащатиме!.. Скуштуєте від Яшки!..

Ми з Митькою раділи не менш за Яшку, а Махтод мимрив своє, немов кашу розмазував:

— Ну, що там? Радіють!.. Люди як люди... зі зброєю всі однакові...

— Мовчи ти, малаканський віхоть!..— озлився Митька.— От виріжуть тобі яйця, побачиш, чи однаково!

Яшка випередив нас, і ми з Митькою бачили, як він зайшов за першу хату.

— Ходімте швидше, дядьку Пархоме!..— тягнув мене Митька, але швидко йти не можна було. Болото лізло у драні чоботи, ноги липли на сухішому та сковзались.

От і село. Назустріч нам ішла баба підтюпцем, поспішаючи до двору, а зобачивши нас, помахала рукою, а сама швиденько заскочила до хати.

Коли ми наблизились, вона з сіней махала нам руками, щоб ми швидше йшли до неї.

Біля сіней почули ми шепіт: "Швидше ховайтесь... Яшка забрали... то й вас заберуть..."

Ми почули недобре й зайшли до сіней.

— Ой діточки мої,— приказувала баба, коли ми опинилися в хаті.— А він проклятущим ще й каже: "Бандити, каже, повз тартак проїхали звечора... Ви, каже, товариші, ще Доженете їх!.." Ой, пропав чоловік!..

Ми ступнули до дверей, але баба загородила дорогу:

— Ой, не ходіть, бо й вас заберуть!..

Виявилося, що бандити взяли Яшку на "пушку" і зараз повели до лісу. Питали й про мене і, здається, навіть поїхали двоє за мною на тартак.

Справа оберталась на гірше. Ми радилися з Митькою, що робити...

Вечір насувався і волочив за біле волосся тумани через багна та ліси.

Кошлаті хмари і зливались із пітьмою. Треба було біг-Ти до волревкому й сповістити. Може, якусь підмогу вишлють.

Митька пішов, а мене завели бабуся в клуню.

— Спи, синку, тут... закопайся в солому та от кожухом укрийся... не замерзнеш...

*

Дощ нудно хлюпостав чорними мокрими ганчірками. За селом потворно скуйовджений бір гримав услід рвучкому вітрові, а ніч згуслою кров'ю капала з неба на землю.

Під кожухом було душно — скинув. Голова горіла. Непокоїла думка про тартак.

"Треба збігати розпитати, чи був хто..."

Тихо одхилив ворота в клуні й подався городами.

Обережно підходив до тартака. Але темно навколо, нічого не розбереш. Підійшов до вікна — стукнув.

— Хто там?..— голос Махтода.

— Вийди надвір...

У сінях зашаруділо, і вийшов Махтод.

— Ти сам?..

— Сам...

— Ніхто не заходив?

— Ні, нікого не було. А ти де це був?

Я нічого не відповів і тільки посунувся далі в сінці...

— Яшку Чухрай забрав у ліс... Митька до волревкому подався...— казав я пошепки і чув, як у пітьмі важко дихав Махтод.

— Так... так... Не жалкую я...— голосно сказав він.— Коли ти зло людям чиниш — не сподівайся добра...

Далі він проказав, не передихаючи, довге речення з святого письма.

Я стояв, збитий з пантелику. Мені хотілося чимсь важким розбити цю тупу голову, гостро образити його, але слів не було. Нарешті я кинув у темряву:

— Підітрись ти своїм "святим письмом". Бидло!..— І хотів іти, але думка про те, що Яшка зараз, може, конає У муках, перевернула все всередині.

У сінях було тихо. Тільки хлюпостав дощ та сосни шуміли за хатою, та Махтод хлипав, немов його душила ікавка. Серце прискорено билось...

— Махтоде, ти не сердься... Я по-товариському...— *> намацавши його руку, міцно стиснув його сухі пальць."

Махтод мовчав, тільки рука йому тремтіла.

— Коли хто питатиме, скажи, що в баби Якимихи.."

Треба бігти, а то щоб... Серце обірвалось, ноги заніміли. З хати чути було, як хтось обережно постукав у шибку. Махтод пхнув мене в куток, а сам одчинив двері.

— Хто там?..

У пітьмі хтось зашльопав по калюжах.

— Це ти, Махтоде?..

— Я.

— Яшка! Яким робом? Що?

— Втік... забіг попередити... тікайте й ви... нахвалялись, що поб'ють...

— Заходь до хати. Спочинь...

— Ні, зараз треба тікати, бо, може, через годину будуть...

— А коли зараз, то зараз... Махтоде, збирайсь.

— Нікуди я не піду... Я зла нікому не заподіяв, то й мені не буде... ідіть собі...

У голосі звучала рішучість та впертість фанатичної людини. Нема чого робити — треба йти самим.

— Прощавай, Махтоде!..

Махтод не відповів. Ми мовчки прямували городами до Якимишиної клуні.

По коліна у воді перейшли Орел.

— До ранку з Запалівки вийти не можна буде...— сказав Яшка.— Мені хоча б тиждень полежати.

— А що, хіба хворий?

— Побили, сволочі... голову розбили та руку вибили... Шомполами, курви... пошмагали...

— Дуже1 болить?..

— Дуже...

До клуні доплентались і закопались у сіно. Ех, і спалось же! Так тільки сплять діти, герої після геройських вчинків та злодії, що втекли з шибениці в той час, як петля вже висіла над головою.

На ранок нас розбудили голоси на вулиці. Чути було:

— Одмикай,— каже,— та мовчи, бо застрелю...

— І багато?..

— З усього кутка...

— З тридцятеро коней...

— От шельми!..

Якимиха тихо відчинила ворота й просунулась до клуні.

— Спите? — запитала пошепки. Я одгукнувся.

— Що то за галас?

— З усього кутка повстанці коней забрали, сьогодні вночі. Ви сидіть тихо, щоб ніхто не знав,— додала вона, але раптом побачила Яшку й сплеснула руками: — Ой матінко, цариця небесна!., де ж ти взявся?..

Яшку довелося обмити та зав'язати голову чистим рушником. Рана на голові була невелика — шомполом ударив один, гірше було з рукою. Вона висіла як нежива. Яшка не міг її підвести.

Бабі Якимисі припало бути хірургом, і Яшкова звихнута рука була поставлена на місце.

Варена картопля повернула нам потрачені за ніч сили, одежа висохла, а чоботи Якимиха забрала сушити в хату.

Баба Якимиха — літня жінка. Чоловік її давно помер, а син був у Києві "у камисарах", як казали на селі.

Ото вже з рік вона не бачила його, бо приїхати йому на село не можна, небезпечно.

На вулиці говорили двоє:

— Так на сходку?..

— Атож...

— Ні чорта з того не вийде.

— А мо', й вийде?

— Побояться... Розійшлись.

Баба Якимиха казала:

— Нахваляються в селі, щоб бандитів зловити, коней од-бити, та, мабуть, побояться... У Діхтярях минулої ночі теж десятеро коней забрали...

"Чухрай формує кінноту,— думав я.— От коли б швидше Митька привів підмогу".

Але Митька нікого не привів. Волревком бандити розігнали і сам Митька ледве не попав до їхніх рук.

Пізно вночі прийшов Митька до Якимихи, а та провела його до нас. Махтод направив. Побито його. Під оком синяк, а на щоці смуга од нагая. Каже, двоє якихось про нас питали, та він не сказав...

Мене охоплювала паніка. Ми тут у бабиній клуні сидимо, а навколо болота, річки розлилися, в осінню повідь легко чоловіка піймати в Поліссі. Бандитські загони навколо бродять і, певне, пильно доглядають усіх доріг.

— Ех, хлопці, коли б швидше морози — втекти б звідси!.. Казала баба, що сходка була, та ні до чого не добалакались. Коли б ще Дігтярі пристали, а самим затівати боязко...

Про нас у селі ніхто не знав.

Спали ми другу ніч неспокійно. Тільки Митька висвисту* вав носом якісь задьористі музичні уривки.

В голові моїй з якогось часу снувалась одна думка. "А що, коли б зробити мобілізацію?" Присунувся ближче до Яшки.

— Яша!..

— Що?..

— Ти ж голова комбіду... Оголоси мобілізацію... Яшка, видимо, оторопів з такої пропозиції. Довго мовчав, а нарешті:

— Та яке ж я право маю?..

— Е, брате, звідси до права верстов двісті, скачи — не доскачеш...

І справді, чому б не зробити так? Хлопці пішли б, щоб повернути забрані коні, або захистити ті, що ще не забрані. Самі вони бояться, а коли мобілізація, то інша справа...

— Нічого не вийде...

— А спробуй.

Я почував, що Яшка вагається. І * справді, яке право?

— Підберем з десяток хлопців надійних,— нашіптував я,— та й почнем.

— Боюсь я,— одверто признався Яшка.

— Не бійся, скажемо, що од волревкому наказ такий, Митька переказав...

— Не повірять...

— А коні хіба не в них забрано? Повірять. Це був нейсильніший аргумент.

— Ой, задасть тоді Яшка Перець перцю злодюгам!..— розпалював я мстиві почуття.

Тепер, коли давно те минуло, я зрозумів свою роль: я пришив до штанів революційної історії ґудзика — ім'я Яшки Перця.

На ранок Яшка здався. Ми склали списка надійних хлопців, а Яшка посміхався у свого попелястого миршавого вуса.

Надвечір відбулися таємні збори. Баба Якимиха поодинці скликала хлопців до клуні, і вони здивовано розпитували нас.

Годин зо три умовляли,— двоє довго не погоджувались, але ми перемогли. На нашому боці були золоті гори, й ми виявили неймовірне марнотратство — за кожну страчену коняку повертали по три; скарби, що їх награбували банди-^" розподілили між собою по-братськи. До всього ж і Радянська влада оддячить — вже напевно тоді залевадні луки будуть запалівськими... І вже напевно цей десяток буде комісарювати... Та й хіба мало привабливих перспектив можна намалювати?

Одне слово, у той вечір ми сказали "А", після якого було "Б", "В", "Г" і так далі.

З тиждень як ми утворили в Запалівці районовий ревком (це я вигадав таку назву). Яшка ходив, як неприкаяний. Я був коло нього в ролі єзуїтського попа, що нацьковує людину, коли треба.

У наказ вигаданого волревкому запалівці повірили, а сам Чухрай своєю поведінкою допоміг. Чи створив він кінні частини із забраної сотні коней в околишніх селах, чи ні, а ми на цей рахунок зорганізували загін у двісті чоловіка.

Яшка потроху ввіходив у роль. Він почав вірити у свої таланти, але ще слухав моїх порад.

Як голова райревкому і командир війська, він носив величезного маузера та шаблю при боці. Хтось із хлопців навчив його поводитись із маузером, а шаблю він вихоплював із піхви, коли "рябки" та "сірки" загрожували штанам.

Я відав господарською частиною та постачанням, але так виходило, що "постачались" хлопці самі і на мене не звертали ніякої уваги.

Операції проти Чухрая розпочалися незабаром.

Коло села наші дозорці запримітили чотирьох озброєних верхівців. Почали зупиняти, а ті стріляють. Тоді й дозорці почали стрілянину. Унаслідок цієї операції принесли до села важко пораненого бандита та осідланого коня привели.

Пройшла чутка, що у графському лісі отаборився Чухрай.

Справа серйозна. Ревком розклеїв наказ, що Запалівка з околицями оголошується в стані облоги.

Операції розпочалися. Я не брав участі в боях, як "інтендант", але добрі чоботи та одежа на нашому військові після бою в графському лісі переконали мене, що мої інтендантські здатності, певне, матимуть застосування.

Розгром Чухраєвої кінноти — от що зробило ім'я ЯпШД Перцеві.

За місяць-два великий район був звільнений од Чухрая, а через якийсь час у Запалівку прибула перша червона частина — півста кіннотників.

Ми довідалися, що столичні газети широко рознесли славу про Яшку. Його ім'я друкувалося великими літерами, й іменували його командиром Незаможницького полку.

По першій пороші наш штаб переїздив із Запалівки до залізничної станції.

— Що далі будемо робить? — запитав я Яшку.

— Я буду полком командувати, а ти керуй господарською частиною...

Яка самовпевненість у людини, що три місяці тому вперше навчилася стріляти з маузера!

— Який же в біса з тебе командир полку?

— Адже ж Чухрая побив!

Я замовк. Що я міг сказати на це? "Заморочилась голова у Яшки, занадто високо піднесла його хвиля",— думав я і вже не затівав більше балачок.

Яшка тепер зник з обрію. Його ім'я не друкують газети на першій сторінці великими літерами і не друкуватимуть, певне, бо героїчна епоха революції минула, а героїзму самого Яшки не вистачить, щоб постійно сяяти зорею на історичному небі.

Проте ім'я Яшки Перця викарбувано на "скрижалях" під рубрикою "Запалівська історія", а мене, дійсного творця цієї історії, ніхто не згадає...